

STATISZTIKA ÉS MUNKABÉRELLENŐRZÉS

A Statisztikai Szemle folyó évi májusi számában foglalkoztunk a bérelapellenőrzés statisztikai vonatkozásaival, rámutattunk azokra a feladatokra, melyek a statisztikára ezen a téren hárulnak. A Népgazdasági Tanács 27/2/1951. N. T. számú határozata, mely a bérelapellenőrzést a jelenlegi formájában bevezette, a Központi Statisztikai Hivatal feladatává tette a statisztikai kérdőíveken és a munkabérigénylési kimutatásokon jelentett adatok egyeztetését, tudvalevőleg ugyanis a két irányba történő adatszolgáltatásnak az N. T. határozata alapján egymással meg kell egyeznie.

Az adatok összehasonlítása számos olyan elvi kérdést vetett fel, melyek megoldása előfeltétele annak, hogy a statisztikában és a munkabérelapellenőrzés vonalán azonos értékkel dolgozhassunk. Ezen kérdések egyik része már megoldást nyert, mint például az állományon kívüli személyzet béralapjának vagy a műszaki és adminisztratív munkavállalók túlóradíjának elszámolási módja, illetve ideje, a kérdések másik részének megoldása pedig még folyamatban van.

A statisztikai és bérelapellenőrzési munkálatok kapcsolata azonban nemcsak olyan kérdéseket vetett fel, melyek a kétirányú adatszolgáltatás azonosságát érintik, hanem egyéb jelentős problémákra is felhívta a figyelmet. Elsősorban gondolunk itt a relatív eltérés megállapításának módjára, valamint a termelés összetételének és a béralakulásnak összefüggésére. Ezeknek a már régebben vitatott kérdéseknek a Statisztikai Szemle hasábjain első alkalommal Gadó Ottó és Szendehegyi Benedek elvtársak adtak hangot a lap augusztusi, illetőleg szeptemberi számában, tárgyalásuk jellege inkább a problémák felvetését jelentette, a kérdések helyes megoldásának módjaival azonban részletesen már nem foglalkoztak. Ebben a cikkünkben többek között az említett problémák részletesebb elemzésével rá kívánunk mutatni azokra a módszerekre, illetve eljárásokra, melyek — véleményünk szerint — a vitatott kérdések helyes megoldását adnák.

*

A relatív megtakarítások, illetve túlkidadások százalékanak megállapítása a statisztikában és jelenlegi bérelapellenőrzési gyakorlatunkban eltérő módon történik.

Míg a statisztikában a relatív eltérés százalékanak kiszámítása a tényleges bérfelhasználásnak a termelési terveztelési százalék arányában korrigált béralaptervhez való viszonyítása alapján történik, addig a

Magyar Nemzeti Bank ezt a mutatószámot a termelés és a munkabér tervteljesítési százalékainak egymásból történő kivonása útján határozza meg. A kétféle számítási mód alapján megállapított százalékok közül az esetek egyik részében az első módszer, az esetek másik részében a második módszer alapján számított eltérési százalék a magasabb, az esetek harmadik részében pedig a két százalék meg is egyezhet egymással. A lehetséges esetek megvilágítása, valamint a helyes számítási mód megállapítása céljából vizsgáljuk meg az alábbi példákat:

Termelési tervteljesítési %	Munkabéralap (1000 Ft)			Korrigált béralap-terv (1000 Ft)	Relatív eltérés %-a	
	Terv	Teljesítés	%		Statisztika	M. N. B.
					szerint*	
120	50	48	96	60	-20	-24
120	50	66	132	60	+10	+12
80	50	32	64	40	-20	-16
80	50	44	88	40	+10	+8
100	50	40	80	50	-20	-20
100	50	55	110	50	+10	+10

* Megtakarítás = -, túlkiadás = +

A példából megállapíthatjuk, hogy abban az esetben, ha a vállalat termelési tervét túlteljesíti, a relatív eltérés százaléka a Magyar Nemzeti Bank számítási módja szerint magasabb, mint a statisztikában alkalmazott számítás szerint, akár megtakarítás, akár túlkiadás álljon fenn. Ha a vállalat termelési tervét nem teljesíti, a Bank mindig alacsonyabb eltérési százalékot mutat ki, mint a statisztika. A kétféle számítási mód azonos eredményt csak akkor ad, ha a termelési tervteljesítési százalék pontosan 100, ilyenkor azonban lényegében csak abszolút vizsgálatra van lehetőség. — Minél nagyobb a relatív megtakarítás, illetve túlkiadás mértéke, annál nagyobb lesz a két számítási mód eredménye között a különbség.

A kétféle számítási mód általánosságban történő vizsgálatánál jelöljük

az előírányzott termelést	Q_0
a tényleges termelést	Q_1
az előírányzott munkabért	X_0
a tényleges munkabért	X_1 betűkkel.

A gyakorlatban a számítások százalékos alakban történnek, levezetéseinkben azonban az egyszerűség és jobb áttekinthetőség kedvéért a százalékos formát mellőzzük.

A statisztikában alkalmazott számítás a következő lépésekben történik:

1. Termelési tervteljesítés megállapítása: $\frac{Q_1}{Q_0}$
2. Korrigált béralap-terv megállapítása: $X_0 \cdot \frac{Q_1}{Q_0}$

3. Relatív bérfelhasználás viszonyszámának megállapítása:

$$\frac{X_1}{X_0} \cdot \frac{Q_1}{Q_0} = \frac{X_1}{X_0} : \frac{Q_1}{Q_0}$$

4. Relatív béreltérés viszonyszámának megállapítása:

$$\frac{X_1}{X_0} : \frac{Q_1}{Q_0} - 1$$

A Nemzeti Bank a béreltérést a következőképpen számítja ki:

1. Termelési tervteljesítés megállapítása: $\frac{Q_1}{Q_0}$

2. Beralapfelhasználási tervteljesítés megállapítása: $\frac{X_1}{X_0}$

3. Relatív béreltérés viszonyszámának megállapítása:

$$\frac{X_1}{X_0} - \frac{Q_1}{Q_0}$$

Az eltérések százalékos megállapításának különbözősége mellett az eltérések forint összege mindkét eljárás alkalmazásával azonos lesz.

A statisztikában az eltérés összegét úgy kapjuk meg, hogy a tényleges bérfelhasználásból levonjuk a korrigált beralaptervet, vagyis általánosságban

$$X_1 - \left(X_0 \cdot \frac{Q_1}{Q_0} \right)$$

A Nemzeti Bank ezt az összeget úgy kapja meg, hogy az általa kimutatott relatív eltérés viszonyszámával megszorozza az eredeti beralaptervet. Annak ellenére, hogy az eltérések forint összegei mindkét számítási mód esetén egyenlők, tisztáznunk kell a különféleképpen megállapított százalékos eltérések jelentését is, és el kell döntenünk, hogy melyik a kettő közül a helyes eljárás, már azon gyakorlati szempontból is, hogy a beralaptúllépéseknél a túllépés százalékos nagysága dönti el, hogy a kifizetést ki engedélyezheti.

A Nemzeti Bank számításának helytelen volta nyilvánvalóvá lesz, ha a bérellelőrzési tevékenység lényegét, alapvető feladatát elemezzük. A bérek ellenőrzésére ugyanis tulajdonképpen azért van szükség, hogy ezen keresztül megállapíthassuk, hogy a vállalatok megtartották-e a termelésnek és a béreknek a tervben előírt arányát, tehát nem lépték-e túl a tervben meghatározott bérhányadot. A szocializmus építésének az az alapvető követelménye, hogy a termelésnek, a termelékenységnek gyorsabb ütemben kell emelkednie, mint a béreknek, lényegében azt jelenti, hogy a bérhányadnak csökkenő tendenciát kell mutatnia. A béreknek és a termelési értéknek csökkenő arányát a tervek hívatottak biztosítani, a bérellelőrzésnek tehát azt kell kimutatnia, hogy a vállalatok a tervet ezen a vonalon is betartották-e, végeredményben tehát hogyan, milyen százalékban teljesítették a bérhányadtervet.

Természetesen a bérhányad akkor alakul kedvezően, ha alatta marad a tervezett szintnek, itt tehát a 100%-on aluli tervteljesítés jelzi a vállalat jó munkáját.

A tervezett bérhányadot jelöljük $\frac{X_0}{Q_0}$ -al, a tényleges bérhányadot $\frac{X_1}{Q_1}$ -gyel, akkor tehát a terv teljesítését a következő képlet segítségével állapítjuk meg:

$$\frac{X_1}{Q_1} : \frac{X_0}{Q_0}$$

Képletünket átalakítva:

$$\frac{X_1}{Q_1} : \frac{X_0}{Q_0} = \frac{X_1}{X_0} : \frac{Q_1}{Q_0}$$

Tehát ugyanazt a képletet kaptuk, melyet a statisztikában alkalmazott relatív bérfelhasználás viszonzyszámának megállapításánál használunk. Ebből következik, hogy a bérellenőrzés lényegét, a tényleges és tervezett bérhányad viszonyát csak a Statisztikai Hivatal által alkalmazott számítási mód mutatja meg. A Nemzeti Bank által kimutatott százalék — melyet a Bank a relatív béreltérés viszonzyszámának tekint — ezt a lényeges és alapvető összefüggést nem fedi fel.

Az ismertetett képletek segítségével általánosságban is igazolható az a már említett törvényszerűség, hogy a termelési terv túlteljesítése esetén a Nemzeti Bank, a tervtől való lemaradás esetén a Statisztikai Hivatal mutat ki magasabb eltérési százalékot.

Bebizonyítandó, hogyha $\frac{Q_1}{Q_0} > 1$ fennáll, (azaz a termelési terv teljesítése meghaladja a 100%-ot), akkor igaz az, hogy

$$\frac{X_1}{X_0} - \frac{Q_1}{Q_0} > \left(\frac{X_1}{X_0} \cdot \frac{Q_1}{Q_0} \right) - 1$$

A továbbiakban az egyszerűség kedvéért használjuk az alábbi jelöléseket:

$$\frac{X_1}{X_0} = a, \quad \frac{Q_1}{Q_0} = b,$$

ezek szerint tehát előbbi képletünket így is felírhatjuk:

$$a - b > \frac{a}{b} - 1,$$

átalakítva

$$a - b > \frac{a - b}{b},$$

(a-b)-vel osztva

$$\frac{a - b}{a - b} > \frac{a - b}{b} \cdot \frac{1}{a - b},$$

egyszerűsítve

$$1 > \frac{1}{b},$$

b-vel szorozva

$$b > 1$$

Kiindulási képletünk tehát valóban igaz. A fenti megfontolások alapján ugyanígy bebizonyítható a két módszer között a fentiekben megállapított törvényszerűség, ha $b < 1$, illetve ha $b = 1$.

Ugyanez egyszerűen bebizonyítható egy számszerű példával: legyen a termelési terv teljesítése 103%, a beralaptervé 105%. A relatív beralapeltérés százaléka a Nemzeti Bank módszere szerint

$$105 - 103 = 2\%$$

a Statisztikai Hivatal módszere szerint pedig

$$\frac{105}{103} \times 100 - 100 = \frac{105 \times 100 - 103 \times 100}{103} = \frac{200}{103} = \frac{2}{1,03}, \text{ ami } < 2.$$

A Központi Statisztikai Hivatal javasolta a Magyar Nemzeti Banknak, hogy térjen át a statisztikában alkalmazott elméletileg is helyes számításra, a Bank azonban azt felügyeleti hatóságának, a Pénzügyminisztériumnak döntése alapján visszautasította azzal az indokkal, hogy a számítás komplikáltabb volta miatt féltő, hogy a vállalatok — elsősorban az állami gazdaságok és gépállomások — sok esetben a számításokat hibásan végeznék. Be kell azonban látnia a Pénzügyminisztériumnak és a Magyar Nemzeti Banknak is, hogy ez nem indokolja azt, hogy a számítás az egész népgazdaság területén elméletileg helytelen módon történjék. Úgy gondoljuk, hogy állami gazdaságaink és gépállomásaink is sokkal komolyabb nehézségeket megoldottak már, mint kellő utasításokkal ellátott néhány számtani alpműveletnek az elvégzését.

*

Ismeretes, hogy a gyártmányok összetételében a tervhez képest beállott változás akkor, ha ez a termelés globális értékét nem változtatja meg, a bérelenőrzés során nem kerül figyelembevételre. Ebből következik, hogy ha a vállalat a tervezettnél munkaigényesebb cikket termel, könnyen túlkiadásba kerülhet, anyagigényes cikkek gyártása esetén pedig nagyarányú megtakarítást érhet el. A vállalat mindkét esetben tervszerűtlenül termelt, míg azonban ez az első esetben a bérfelhasználásnál kifejezésre jut, addig a második esetben éppen a tervszerűtlen termelés segítségével mutat ki a vállalat megtakarítást. Megtakarításról azonban valójában csak akkor beszélhetünk, ha ezt a vállalat a termelési tervben megszabott arányok betartásával éri el.

Az iparágak beralapfelhasználásának elbírálásánál hasonló a helyzet, mint a vállalatok fentemlített problémája. Az iparágon belül az iparág-hoz tartozó vállalatok töltik be tulajdonképpen azt a szerepet, melyet vállalaton belül a cikkek. Az egyik vállalat magasabb, a másik alacsonyabb bérhányaddal dolgozik általában még akkor is, ha azonos cikket termel, mivel a technikai, természeti, stb. viszonyok nagymértékben befolyásolhatják a bérhányadok alakulását. Tehát akkor, ha a tervben megszabott arányoktól a magasabb bérhányaddal dolgozó vállalatok felé történik súlyeltolódás, úgy ez már egymagában azt eredményezheti, hogy az iparág beralapját túllépi annak ellenére, hogy az iparág vállalatai külön-külön

nem lépték túl a bérkeretet, sőt esetleg megtakarítást értek el. Nézzük meg a következő példát:

Vállalat	Termelés				Béralap		Bérhányad		Relatív eltérés	
	Terv		Teljesítés		Terv Ft	Teljesítés Ft	Terv	Tej.	Ft	%
	Ft	%-os súly	Ft	%-os súly			%			
A	5000	71,4	3000	42,9	1500	750	30	25	- 150	- 16,7
B	2000	28,6	4000	57,1	1200	2160	60	54	- 240	- 10,0
Iparág összesen	7000	100,0	7000	100,0	2700	2910	38,6	41,6	+ 210	+ 7,8

Annak ellenére tehát, hogy vállalatonként külön-külön megtakarítás mutatkozik, az iparág mégis túllépte a béralapját. A túllépés oka az, hogy a termelés a magasabb bérhányaddal dolgozó B vállalat felé toldott el. A B vállalatnak terv szerint az iparág termelésének 28,6%-át kellett volna képviselnie, ténylegesen azonban 57,1%-át teszi ki. Így annak ellenére, hogy a B vállalat a tervezett 60%-os bérhányad helyett 54%-os bérhányaddal dolgozott, tehát megtakarított, iparági viszonylatban a termelésben megnövekedett súlya az iparág túllépését eredményezte.

Az iparági és vállalati szinten megállapított eltérések a gyakorlatban általában mindig különböznek egymástól. Elméletileg két esetben kapunk azonos eredményt:

1. akkor, ha a tervezett bérhányadok az iparág valamennyi vállalatánál azonosak,

2. akkor, ha a tényleges termelésben a tervezett termeléshez viszonyítva nincs súlyeltolódás.

Az elmondottak természetesen nemcsak iparágakra, hanem minisztériumokra, főosztályokra, egyesületekre, trösztökre is vonatkoznak, sőt ugyanez fennáll vállalatokra is akkor, ha az egyes üzemek önálló egységek. Eldöntendő tehát, hogy magasabb szinten hogyan történjék a relatív eltérés megállapítása: a részeredmények összegezése útján, vagy pedig az összesített adatok alapján?

Bevezetőben említett cikkében Gadó Ottó elvtárs többek között azért tartja helyesebbnek a relatív eltérések megállapítását vállalati szinten, mivel szerinte az „iparági szinten való mérésnél éppen a nagy vállalatok jó vagy rossz munkája kevésbé jut kifejezésre”. Ezen megállapítását két példa alapján vonja le, melyekben az egyik esetben a túlkiadás, a másik esetben pedig a megtakarítás abszolút összege, illetve százaléka iparági szinten alacsonyabb, mint a vállalatonként megállapított eltérések összegezése alapján nyert érték. A Gadó elvtárs által idézett kétféle számítás eredményének a két példából megállapított nagyságrendje azonban nem törvényszerű. Ugyanakkor Gadó elvtárs megállapításából az is következik, hogy a vállalati szinten való mérésnél viszont a nagy vállalatok jó vagy rossz munkája jut kifejezésre. Ez azonban nem állja meg a helyét, mivel a vállalati szinten mért eltérések összegében nem a nagy vagy kis vállalatok munkája, hanem az eltérések abszolút nagysága (forduljanak elő akár kis, akár nagy vállalatoknál) jut kifejezésre. Az alábbi példában az iparági szinten megállapított eltérés a nagyobb szám, és ennek az eredménynek kialakulását feltétlenül a nagyobb vállalat túllépése befolyásolta:

Vállalat	Termelés			Béralap		Relatív eltérés összege
	Terv	Telj.	%	Terv	Telj.	
A	500	550	110	180	190	- 8
B	1000	950	95	220	240	+ 31
Iparág	1500	1500	100	400	430	+ 30

Tehát míg a vállalati eltérések összege ($-8 + 31$) eredményeként 23 az iparág túlkiadása, addig az iparági szinten számított összeg 30 lesz.

Az iparági szint eredményét tehát nem a kis vagy nagy vállalatok jó vagy rossz munkája, hanem az dönti el, hogy a tényleges termelés a tervezett termeléshez képest a magasabb vagy alacsonyabb bérhányaddal dolgozó vállalatok felé tolódott-e el.

A kétféle számítási mód helyes értékelését úgy adhatjuk, hogy külön-külön vizsgálat tárgyává tesszük a fentiekben már megállapított jelentésük alapján azokat a területeket, illetve eseteket, mikor alkalmazásuk célszerűnek látszik.

Kétségtelen, mint ezt a vállalat esetében a cikkekkel kapcsolatban már megállapítottuk, hogy tényleges megtakarításról, illetve túlkiadásról a szó igazi értelmében csak akkor beszélhetünk, ha ezt a vizsgálat tárgyát képező gazdasági egység a tervben megszabott termelési arányok betartásával éri el. Ilyen értelemben tehát realisabb a vállalatoként megállapított eltérések összege alapján kimutatott túllépés vagy megtakarítás. A vállalatokénti hiányosságok feltárására, a hiányosságok kiküszöbölésére a vállalati szint alkalmasabb, mint az iparági szint.

Az iparági szinten kimutatott eltérés jelentősége elsősorban a népgazdaság szempontjából figyelemreméltó. Nem közömbös ugyanis, hogy a népgazdaság egészében, vagy egy-egy iparágban hogyan alakul a bérhányad, csökkent-e vagy emelkedett-e a magasabb bérhányaddal dolgozó vállalatoknak aránylagos súlya a népgazdaság vagy az iparág termelésében. Ha egy iparágnak vagy minisztériumnak, vagy főosztálynak, mint népgazdasági egységnek munkáját akarjuk az emített szempont szerint kiértékelni, a magasabb szinten számított eltéréseket kell figyelembe vennünk, mivel a vállalati eltérések összege az így feltett kérdésre nem ad választ.

A kétféle szinten megállapított túllépések és megtakarítások kérdése lényegében hasonló a termelékenységégi vagy önköltségi statisztikában használatos változó és változatlan állományú indexek alkalmazásának problémájához.

A Magyar Nemzeti Bank az iparágak, minisztériumok relatív megtakarítását, illetve túlkiadását a vállalatoként megállapított értékek összegezése útján határozza meg. A Központi Statisztikai Hivatal javasolta a Bank felé az eltérésnek mindkét módszer szerint történő kiszámítását, a Bank azonban ezt a javaslatot sem tette magáévá. Véleményünk szerint népgazdaságunk vezetői feltétlenül értékes támogatást kapnának, ha a Bank mindkét, különböző közzgazdasági jelentőséggel bíró mutatószámot megállapítaná.

A bérellelőrzéssel kapcsolatos a Központi Statisztikai Hivatal részéről az a hónapokkal ezelőtti és azóta is több ízben felvetett probléma, hogy

a Magyar Nemzeti Bank azokban az állománycsoportokban, ahol a létszámot is ellenőrzi, az állományi létszámra készült tervet a tényleges bérlistalétszámmal veti egybe.

Az összehasonlíthatóság a statisztikának, de ebben az esetben a bérellelőrzésnek is egyik alapvető kérdése. Különböző felépítésű adatok egymás mellé állítása és ezekből következtetések levonása sohasem adhat helyes eredményt. A bérlistalétszám azok számát tünteti fel, akik a hónapban bért kaptak, függetlenül attól, hogy az egész hónapban, vagy a hónapnak csak egy részében dolgoztak-e.

A rövidebb ideig dolgozók természetesen az átlagban kisebb súllyal szerepelnek, mint azok, akik az egész hónap folyamán a vállalatnál voltak. Ezen különbségen kívül az állományi létszám annyiban is eltér a bérlistalétszámtól, hogy az állományi létszámban szereplők nem minden esetben kapnak bért (pl. három hónapnál rövidebb ideig betegek).

*

Befejezésül még egy kérdést kívánunk megemlíteni. A Népgazdasági Tanács határozata alapján a Központi Statisztikai Hivatal, illetve a decentralizált területeken maguk a minisztériumok összehasonlítják a Nemzeti Banknak bejelentett adatokat a statisztikai adatokkal. A Bánya- és Energiaügyi, valamint a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium kivételével a többi tárca az összehasonlítások, illetve az eltérések megállapítása után a kérdéssel általában már vagy egyáltalán nem, vagy csak mellékesen foglalkozik, pedig az eltérések sok esetben szabálytalanságokra, vagy elvi félreértésekre hívják fel a figyelmet, melyeket a felügyeleti szerveknek haladéktalanul fel kell számolniuk. Ennek hiányában az ellenőrzés csupán formálissá válik, nem járul hozzá azon kettős cél eléréséhez, hogy a statisztika és a bérellelőrzés is helyes adatokkal dolgozzék.

December folyamán jelenik meg a

STATISZTIKAI TÁJÉKOZTATÓ

1951. évi 4. száma

Összefoglaló adatokat tartalmaz az ötéves terv második évének harmadik negyedéről, a Szovjetunió hatalmas iramú fejlődéséről és a szocializmust építő népi demokráciákról. „Kapitalista országok” című rovata statisztikai adatokkal mutatja be az imperialista tábor belső ellentéteit, háborús készülődését és a kizsákmányolt dolgozók növekvő nyomorát.

Ára: 5,— Ft

Kapható IBUSz-pavilonokban és a Statisztikai Kiadó Vállalatnál
(Budapest II, Keleti Károly-u. 5. I. 1. Telefon: 350—126, 130-as mellék)